

БЕРСА-ШАЙХАН ИСЛАМАН ДИНЕ НЕКЪ

© А.А. УСАЕВ, А.А. УСАЕВА

Нохчийн пачхьалкхан университет, Сольжа-ГПала

Боцца чулацам. Курчалойн тайпанах схьаваьлчу Тимарболатан Кентан Берса-шайхан (Дучи), вевзаш волчу тЕман-политикин, динан а гIуллакхочун дахарх а, дар-лелорах а лаьцна ю хIара статья. Турпалхочун кьоналлин шерашкахь кхоллам муха хилла а дуьйцу. Иштта хаамаш ло Берсин дех Тимарболатан; ненах КIажарх (ХIажар, Чилла); дендех Темболатан; ненадех, гунойн тайпанан тхьамданах Эвригах; Берса-шайхан доттагIучу, бартахочух Ансалтара Теламстагах Юнус-шайхан; дин дIакхайкхорхочух, динан бIаьхочух ГIада-шайхан (Зайнал-Абди); билтойн тайпанан баьччанах БугIех, и. дI. кх. а. Берса-шайхан дин хьехарехь, политикехь дар-лелорах лаьцна тIаьххьарлера талламан а бийцаре бо.

Кьорта дешинаш: Берса-шайх, нохчий, ламарой, имам, Юнус-шайх, ислам, Нохчийчоь, Дагестан.

ПУТЬ К ИСЛАМУ БЕРСА-ШЕЙХА – ПЕРВОГО ИМАМА ЧЕЧЕНЦЕВ И ТАВЛИНЦЕВ

© А.А. УСАЕВ, А.А. УСАЕВА

Чеченский государственный университет, г. Грозный

Аннотация. В статье рассматривается история жизни и деятельности курчалинского выходца – известного военно-политического и религиозного деятеля – Берса-шейха (1561–1624), уроженного Дучи, сына Тимирбулата. Указывается на подробности судьбы героя в период взросления и зрелости. Упоминаются личности Тимирбулата – отца Берсы, КIажар (ХIажар, Чилла) – матери, Темболата – деда, гуноевского тайпового предводителя Эврига – деда по матери, ансалтинского богослова Юнус-шейха – друга и союзника, проповедника и религиозного воителя ГIада-шейх (Зайнал-Абди), билтинского тайпового предводителя Буги и т.д. Рассматриваются данные последних исследований, указывающие на хронологию политического роста и религиозно-миссионерской деятельности Берса-шейха от положения областного депутата и далее – дистриктного главы, имама и правителя Чечни.

Ключевые слова: Берса-шейх, чеченцы, тавлинцы, имам, Юнус-шейх, Ислам, Чечня, Дагестан.

Для цитирования: Усаев А.А., Усаева А.А. Путь к исламу Берса-шейха – первого имама чеченцев и тавлинцев // Таллам. 2020. № 4 (21). С. 49–51. DOI: 10.25744/tallam.2020.21.4.011.

Берса-шайхан дахарх а, иза исламан новкъа валарх а лаьцна дукха хаамаш бу. И хаамаш бу барта а, йозанан а, ширачу хабарийн а бух тIехь, амма цу хаамийн хронологина тIе тидам бахийтар кIезиг теллина ду. 2019-чу шарахь НР-н IА-с арахеьна авторан Тесаев Зеламхан «Мехк-Дай»: Нохчийчоьнан халкъан урхалчаш (XVI–XVIII бI. хьалхара мур) балха тIехь Берса-шайхана лерина VI-чу декъа тIехь Берса-шайхаца боьзна хиламаш дIабахна хан (хронологи) билгалйаккхаро и кхачамбацар дIадаьккхина. ХIокху статья тIехь хьалха бевзаш хилла а, дукха хан йоцуш карийна а исторера хиламаш бовзуйту. Тайп-тайпанан дийцарш а, хетарш хронологица цхьаьнатухуш, уьш шайн маьIница цхьаьнабийна а бу.

Башха гена дIаяхана йоцчу заманахь хIара тематика талламашбарна йихкина хилла ца Iаш, барта йийцаряр а магош яцара. СССР-н НКВД-с массанхьа а

схьадохуш дара шира тептарш, сийлахьчу динхьехархойн цIерашца мел доьзна дерш хIаллакдора, ишттачу «репрессех» кIелхьара ца велира гIарваьлла волю Берса-шайх а.

Берса-шайх (шайх Берса-хьаьжа) (1561–1624/27 ш.ш.) курчалойн тайпанах схьаваьлла, иза дуьнен тIе ваьлла Гуьна-эвлахь, Шайхан зерат Нохчийн Республикин Веданан кIюштара Лаха-Куьрчала эвлахь ду. Хинволчу ислам дин кхайкхорхочун, нохчийн, ламаройн, ерриге ДегIастанан (Нохчийчоь, ГIалгIайчоь, вайзаманан Дагестанан цхьана декъан а) куьйгалхочун, бIаьхочун, реформаторан (хийцамашбархочун) кхоллам чолхе, тайп-тайпана, амма кьеггина лар юьтуш хилла.

Берсан да Темболатан кIант Тимарболат ДегIастананхь лорушлоруш волчу гунойн тхьамданан Эвриган нуц хилла. Шен хинйолчу зудчун, хазалийца

Гараябаллачу Чиллин дог къоначу стага дладаьхьна хилла цуьнан жимахволу ваша дуьнен тле валарна лерина Гуьнахь длабаьхьначу халкъан къовсамашкахь бйарла хуьнарш гайтарца.

Вайгахь болчу дуккха а хаамашца бахарехь, Берса дуьнен тле а валале длакхелхина. Бакъдолчунна мелла а гергаболчу цхьана хаамца, Куьрчалана юхерчу хьаннашкахь шен вежаршца ижуна талла ваханчохь хилла и. Цийнда кхелхина, жоьра йисина Чилла – иштта цле хилла Берсин ненан цо бусалба дин тлеэцале (бусалба динехь – КIажар, ХIажар) – шен денца дIаяхана. Цул тIаьхьа масех бутт дIабахча дуьнен тле ваьлла цуьнан дуьххьарлера, цхьаь бен хилла доцу бер – кIант, не-нахоша Дучи боху цле тиллина, хинволу шайх Берса-Хьаьжа.

Бераллехь дуьйна Дучи кхетош-кхиор, дахарна иза вахчавар кхочушдеш хилла цуьнан ненан вежарша. Дика могшалла, кхеташ болуш, шен хенаца доцуш тIахьаьлла, онда ницкъ болуш кхуьуш хилла Дучи. Божабериин вовшашца буй-ГIара ярехь а, къовсамашкахь а дукхьаьлахь толамхо хуьлург а иза вара [1].

Иштта тайп-тайпана хьостанашкара хаамаша а тоьшалла до, Дучи цуьнан ненадас Дагестанера шен хьешашка кхетош-кхиавайта дIалуш хилла аьлла, цунна цхьаьцца говзаллаш а, лулахойн меттанаш а хууш хилийтархьама.

Нохчий дай, шайш халкъашлахь барамна лахара хиларна, Нохчийчоь ларйархьама дика кечамбина бIаьхойн цхьаьнакхетаралла хила езаш хилла, ницкъана а, дукхаллина а шайл мелла а лакхара болчу лулахойний, араьхара кест-кестта Телатарш дечу тайп-тайпанчу мостагIашний дуьхьалоярхьама [2].

Вай юьйцучу заманахь (XVI бIешо) нохчийн сихсиха Тлеман тасадаларш хуьлуш хилла цхьаьцца тукхамашца, ткьа иштта Дагестанера бусалба элаллаша а, дозанал араьбарчу пачхьалкхаша а Нохчийчоьб нуьцкъаша бусалба дин дIасадаржо гIертарна дуьхьало еш. Дукхахболу нохчийн кегирхой дегIан могшалла чIагIйарх а, тIамна кечамбарх а чекхбохуш хилла, тIаккха уьш шайн 15 шо кхьачхьана шайн латтанаш, Даймохк а ларбархойн могIаршка хIуьттуш хилла.

Иштта кечамбархойх цхьаь хилла къона Берса а; шен 15 шо кхачьначу хенахь иза ницкъ болуш, шен нийсаршлахь тхьамдаллин билгалонаш гуш жима стаг хилла дIахIоьттира. Хинволу шайх ГIаравелира секхIадаца пха нийса кхоссархо, шайлтанца латаран говзанча а санна; шен дайн хьакъволу кIант хилла дIахIоьттира иза. Боккха лерам бора Берсас шен гергарчийн, берриге нохчмахкахойн а, нийсонна, эхь-бехкана Тетевжина бен гIулч а йоккхура цо. Шен 15 шо дуьзначул тIаьхьа Берса ненаца Чиллица Гуьнара дIавахара шен дайн эвла Куьрчала [3–4].

Теман тасадаларшкахь дуьххьара дакъалецира Берсас 1576-чу шарахь шен ненахоша Гуьнара хьаннаш талорхойх дIацIанийчу хенахь. И тIом дIабирзинчул тIаьхьа бен ца хиира гуношна нийса хьажош пхерчий детташ шайна дуьхьал тIом беш берш эгош верг шайн йишин кIант хиллийла.

Оцу шарахь роГIера тIом хилла чуьра Берса коьртехь волу бIо юхабирзира йоккха тIеман хIонс а йо-

хуьш, Нохчмахкана хаддаза Телатарш деш хилла волу Ансалта юкьараллин ТIеман баьчча а вуьйш. И бахьанехь халкъалахь лерам лакхабелира Берсин. Цундела, роГIера Мехкан Кхеташо дIахьош, Нохчмахкан куьйгалхочун дарж делира цунна. Гуттар а Телатарш деш долчу ламанан Дагестанера тукхамашна дуьхьал тIом бан эхар хIинца кест-кестта хуьлура, Берсин бIо хийлазза юхабоьрзура цу Телатаршкара хIонс а йохуьш, цара синтеме ялийра масех эвла а, ГIазгIумнс а. Ериге а Дагесанехула сиха дIасаяьржира оцу майрачу ТIеман тобана цле, цигара бахархойн дегнаш чу кхерар а, кьерахилар а доссаш.

Исторера хаамаша бахарехь нохчийн бIоно 1576/77 шарера 1579 шо ТIекхаччалц ясахь схбаялар ТIедожийра жIайхошна. Телатарш цадаран бартбарца цхьаьна и текхамаш дIабала безара Нохчмахкан Куьйгалхочуьнга Берса-шайхе, ткьа цо и ясахь нийсоьрцадIабоькьура шен махкахошна юкьахь [1].

Цу кеппара такхамаш тIебохкуш сийсаздаран хьоле хIиттинчу жIайхоша, Ансалтара Юнус-шайхо шайга деш долу дехарш тергал а ца деш, кьайллах шайн бIо (800 бIаьхо) вовшахтуьйхира, тIаккха 1578-чу шарахь буса уьш Телетира Дагестанан дозанца йолчу Бена эвлана гонахарчу ярташна. Цу бIон баьчча хилла ГIазгIумнийн кьеда Зайнал-Ибди, нохчашлахь ГIада-шайх царца вевзаш волу (оцу заманахь лера «Абу-МуслимГIарах» цхьаь). Цеххьана диначу Телатаро каяларх бохийра нохчий БугIи-Пхьа олучу меттигехь хиллачу тIамехь, байинчарана юкьахь вара билтойн тхьамда БугIа а. Амма Берса коьртехь а волуш царна гIоьнна баьхкинчу Куьрчалара, ЦIоьнтара, БелГIатара а бIаьхоша, жIайхошна тIаьхьа а кхиьна, Яьсси хин лакхенашца юхабоьду некъ дIалецира жIайхошна. Кхечу хаамашца, шен куьйгалли кIел болчу мехкана дозанера хьал а теллина, Бенахь, шен стунцахой болчахь накьосташца цхьаьна хьошалГIахь сецна хилла Берса. Уггар хьалха цу тIамна ТIекхьиначех волчу Берсас ГIада-шахаца тасадалар дIадаьхьира, и чекхделира жIайхочунна лен чов а хуьлуш [1, 3].

Ша Южалло дIавигале ГIада-шайх кхийна шен бIаьхошка – мурдашка дIаала, хIинца дуьйна шагара шайхалла ша Берсе дIало, кхидIа йолчу заманахь ДегIастанахь ислам дин дIасадаржоран гIуллакх цо дIахьур а ду аьлла. «Ткьа оцу Дела резаволчу гIуллакх тIехь аш цунна гIо дан а деза», – аьлла, ТIетуьйхира мурдийн баьччано. Шайхо ТIечIгIдора, Берсехула хIуттур бу нохчий бакъделан-АллахIан некъа тIе, цундела цунна гIодар – кху махкахь мел волчу бусалбанан декхар ду бохуш [4]. Цу тIехь сецира тIом. Схьагарехь, оцу буса Берсин «ижу» КьорIа хилла, и цуьнга дIаделла лешволчу шайхо, ткьа «совгIат» хилира и тIом дIабахна лам, хIетахь дуьйна «Берсан Лам» аьлла цле тиллина цунна.

Берсин дагах кхеттера ша эшийначу шайхан къонахалла, сий, оьздангалла, иштта цуьнан бIаьхойн-мурдийн цуьнан дашна тешаме хилар а. Цул тIаьхьа Берса-шайхо Нохчийчоьх сийлахь Ислам дин даржоран некъ харжаран бахьанех цхьаь а хилира и хилам.

Цигара шайш юхадирзича, цу буса а, шолгIачу дийнахь а дIабаханчу хиламаша кIадвинчу Берсе-

га шен хIусамехъ буйса йоккхуш садаIахъара аьлла дехар дира цуьнан доттагIчо, бIахаллин накъосто, БелгIата юьртара вахархочо. Iуьйранна Берса самавелира Ислам динах тешам, даг чохъ боьссина, ткъа иштта бусалба дин дIакхайкхор Дала шена тIедиллина декхар ду аьлла а. Шиначу дийцарша бахарехъ, и хаамаш цунна дуьхьалтесна хилла гIена-кхоьлах. Оццул сийлахъ некъ Берсас харжар нохчийн халкъан а, Кавказера дуккха халкъийн а кхидIа хинболу кхолламаш билгалбохуш хилира.

Цул тIаьхъа шен доттагIчун кертахъ Нохчмакхара тIеттIа алсамйолуш схъайогIучу бусалбанийн юкъараллина рузбан-маьждиг схъадиллира. XVI-гIа бIешеран чаккхенехъ Берса-шайх Макка хъаьжIа ва-

ханчуьра цIаверзарна лерина и цIа лаьтгачохъ Нохчий-чохъ уггаре хьалхарниг ду аьлла девзаш долу маьждиг дуьйгIира, цуьнан неIарш бусалбанашна дуьхьара дIаеллар кхочушдинарг Берса-шайх вара [5].

Цул тIаьхъа цхъаь-ах бIешо дIадахча, 1770-чу шарахъ и маьждиг юхатодира белгIатоша а, церан лулахоша а, цунна тоьшалла ду Нохчийчохъ уггаре а ширачу оцу маьждиган пенах йиллина Iаьрбийн йоза тIехъ долу тIулган экъа [6]. Вайн дайн дуккха а тIаьхъенаша шена чохъ ламазаш дина и динан гIишло, Нохчийчуьра а, Кавказера а дуккха эвлаяша, гIарбевллачу наха а Iамалш йина и маьждиг, шеко йоцуш, нохчийн халкъан, иштта ерриге Кавказан бусалбанийн сийлахъ-еза хазна а ю!

Оьрсийн маттера гочдинарг – Бурчаев Хьалим

ПАЙДАЭЦНА ЛИТЕРАТУРА

1. Тесаев З.А. Мехк-Дай: народные правители Чечни (XVI – 1-я четверть XVIII в.). Грозный: АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2019. 429 с.
2. Натаев С.А. К вопросу о военном сословии у чеченцев в период традиционного общества // «Теория и практика общественного развития». 2015. № 20. С. 204–208.
3. Курчалоев В.Б. Берса-шайх. Мила хилла иза (кем он был)? // Республиканская газета «Даймохк». 1991. № 52. С. 2–3.
4. Акаев В.Х. Берса-шейх и ислам в Чечне. ЖЗЛ [Электронный ресурс] // Abrek.org. Ссылка: <http://abrek.org/1194-bersa-sheyh-i-islam-v-chechne-zhzh.html> (дата прохождения: 23.09.2020).
5. Записал И.А. Усаев, имам мечети с. Н. Курчали со слов старца, паломника из с. Дишни-Ведено, пришедшего в зиярат Берса-шейха. Курчали, 2008.
6. Давлетбаев Элихан. Мечеть с богатым прошлым // Общественно-политическая газета ЧР «Вести Республики». 2014. № 102(2286). С. 2.

JOURNEY TO ISLAM BERS-SHEIKH, THE FIRST IMAM OF THE CHECHENS AND TULENTSEV

© A.A. USAEV, A.A. USAEVA

Chechen State University, Grozny

Abstract. The article deals with the history of the life and work of a kurchali native – a famous military-political and religious figure – Bers-Sheikh (1561–1624), born Duchi, son of Timirbulat. Indicates the details of the hero's fate during adulthood and adulthood. The personalities of Timirbulat – the father of bers; Kiazhar (Hiazhar, Chilla) – the mother; Tembolat – the grandfather; gouno's taip leader Evriga – the maternal grandfather; ansalta theologian Yunus-Sheikh – a friend and ally; preacher and religious warrior Glad-Sheikh (Zainal-Abdi); bilta taip leader Bugi, etc. are mentioned. The article considers the data of recent studies indicating the chronology of political growth and religious and missionary activity of bers-Sheikh from the position of regional Deputy and then-district head, Imam and ruler of Chechnya.
Key words: Bers-Sheikh, Chechens, Talence, Imam, Yunus Sheikh, Islam, Chechnya, Dagestan.